

SABİR RÜSTƏMXANLI

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

15 cildə

XV cild

**DÜNYA ƏDƏBİYYATINDAN
ÇEVİRMƏLƏR**

BAKİ – 2025

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRƏ SON SÖZ

Yazılarımı yaranma ardıcılığı və janrlar üzrə toplayıb səliqəyə salmaq fikrim 2021-ci ildə yarandı və həmin il 15 cildlik Seçilmiş əsərlərimin birinci cildini nəşr etdirdim. Bu yorucu və vaxt alan işin başa çatması dörd ilimi aldı və indi sonuncu 15-ci cildə bir neçə vida sözü yazarkən mənzil başına çatmış adam kimi ürəyimdə bir rahatlıq var. Amma əslinə qalanda, bu, mənzil başına çatmaq deyil, ağır bir yükü çiyindən atıb, qalan yolunu yüngüllüklə getmək, dörd ildən bəri ürəyində yığılıb qalan sözləri yazmaq fürsətidir.

Cildlərin ilk dördü şeir, beşi nəsr, ikisi ədəbiyyatşünaslıq, üçü publisistika və sonuncu – on beşincisi dünya poeziyasından tərcümələrdir.

Səliqə-sahmanımla öyünə bilmərəm. Bir çox əlyazmalarını saxlamamışam. Buna görə də bəzən hansı şeirim hansı ildə yazıldığını müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirəm. Seçilmiş əsərlərdə bunları düzəltməyə çalışdım. Amma tam dəqiqləşdirə bildiyimə əmin deyiləm. Güman edirəm ki, belə yanlışlıqlar ortaya çıxsın, oxucular məni bağışlayarlar, çox da önəmli məsələ deyil. Yazıları xronologiya üzrə düzməsəm heç buna ehtiyac qalmazdı...

Seçilmiş əsərlərin nəşrinə başlayanda elə bilirdim on beş kitab gen-bolluqla bütün yazılarıma bəs edəcək. Ancaq cildlər qalınlaşsa da yenə yazılarımin təxminən üçdə biri kənarda qaldı. Daha doğrusu, 2022-ci ildən sonra yazdığım şeirlər, bir roman, bir povest, bir neçə hekayə, sovet dövründə yazılmış publisistik yazılarımin, dünya ölkələrinə səfərlərdə qələmə alınmış yol qeydləri, xatirələr, gündə-

liklərdən səhifələr, kinosenarilər, çıxışlarım bu cildlərə sığışmadı. Daha 5 cild əlavə etsəm onları toparlaya bilərəmmi? Bilmirəm. Şükür qələm hələ işləyir, amma bir daha belə bir çoxcildliyi öz sağlığımda nəşr etdirəcəyimə ümidim yoxdur.

Seçilmiş əsərlər başa çatandan sonra baxdım ki, cildlərdə korrektura səhvləri də var. Vaxtım olsa, bəzi yazıları yenidən redaktə edərdim. Adətən mən yazdıqlarımı çap etdirəndən sonra onlara yenidən qayıdıb nəyisə dəyişmək istəmirəm, amma mənə bu, doğru deyil. Müəllif olaraq istənilən vaxt yazdığın mətnlərə bir də qayıda və dəyişiklik edə bilərsən.

Cildlərdəki əsərlər iki ictimai quruluşda və böyük keçid dövründə yazılıb. Hər nə qədər ideoloji basqıdan qorunmağa çalışsaq da, bəzi yazılarımızda həm müstəqillik, həm də torpaqlarımızı qorumaq uğrunda apardığımız mübarizələrin böyük ruhu hiss olunur.

Ömrüm boyu öz daxili azadlığımı qorumağa çalışmışam və hətta Sovet dövründə yazdıqlarım da milli azadlıq eşqindən doğulub. Azərbaycan türklərinin keçdiyi yol, bu gün yaşadığı sevinc və kədər, təzadlı taleyimiz hər zaman mənim əsas mövzum və ilham qaynağım olub. Ədəbiyyata həmişə milli taleyimizin və ictimai düşüncənin bir parçası kimi baxmışam; bunun toplum və ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən necə dəyərləndirilməsi məni az düşündürüb. Savaş vaxtı qılıncın bərbəzəyi yox, kəsəri önəmlidir. Mənim savaşım - ana dilimizi, milli kimliyimizi və xalqımızın ləyaqətini qorumaq savaşıdır...

15-ci cildə toplanmış əsərlər də milli maraqlarıma uyğundur. Məsələn, Kuba poeziyasından ancaq Kuba xalqının azadlıq mübarizəsini tərənnüm edən şeirləri çevirmişəm. Fələstin şairi Mahmud Dərvişin “Beyrut” poeması da eləcə. Böyük polyak şairi Adam Mitskeviçin şeir və poemalarını da yenə polyak xalqının mübarizə əzminin əks-sədası olduğuna görə seçmiş və dilimizə çevirmişəm. İ.V.Hötenin “Şərq və Qərb” divanının tərcüməsini oxuyan dostlarım da “bu iş bu qədər qüvvə sərf etməkdənsə öz şeirlərini yazay-

dın!” dedilər. Açığı mən Divanı elə həvəslə, zövq ala-ala çevirmişdim ki, vaxtı hiss etməmişdim.

15 cildlik keçib gəldiyim yolu və yaradıcılıq həyatımın mürəkkəb mənzərəsini canlandırır. Bəlkə də heç bu qədər janr və mövzu müxtəlifliyinə ehtiyac yox idi. Amma nə etməli!

Bizim ömrümüz minilliklərin, yüzilliklərin qovşağında, ictimai sistemlərin dəyişildiyi və Azərbaycanın savaş içində ola-ola öz müstəqilliyini bərpa etdiyi bir dövrə düşdü. Mən yalnız şair ömrü yaşamadım. Bakıya gəldiyim gənclik illərindən həyatın burulğanına düşdüm. Tələbə ola-ola kitabxanaçı, fəhlə, qarovulçu işlədim. Sonuncu kursda isə artıq “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində ədəbi işçiydim. Kirayə qaldığım evlər şəhərin bütün xəritəsini əhatə etdi. Ehtiyac gəncliyimin əsas yoldaşı, ilhamımın barışmaz düşməni oldu. Yazmaqdan çox, dolanmaq qayğısı çəkdik. Amma nə ümidim azaldı, nə mübarizə eşqim soyudu. Saysız-hesabsız görüşlərdə daim millətin dərindən danışdım. Onun bölünmüşlüyünü, azad olmadığını dilə gətirdim və o vaxtın şərtləri daxilində dediklərimi yazmağa çalışdım. Buna görə də millət 18 günlük aramsız meydan mitinqlərində başqalarını dinləməsə də, mənə dinlədi. Xalqa inandığım kimi xalq da mənə inandı. Sonra otuz il parlamentdə xalqın səsi olmağa çalışdım. Bu otuz il ərzində çox şeylər dəyişildi, hakimiyyətlər, münasibətlər, amma mənim mövqeyim dəyişilmədi; çünki bu, şəxsi mövqe deyildi; xalqın taleyinə və gələcəyinə bağlı mövqe idi. Bu mənada Milli Məclisdə, eyni zamanda müxtəlif beynəlxalq qurumlarda, Dünya parlamentində, İslam Konfransı təşkilatının Parlament ittifaqında, Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin toplantılarında etdiyim çıxışların Seçilmiş əsərlərə düşməməyinə təəssüfləndim. Çünki həm o çıxışlar, həm də apardığım ictimai-siyasi fəaliyyət dolayı yolla mənim bədii və publisist əsərlərimin də mahiyyətini anlamağa kömək edir.

Yolun başlanğıcında çox uğurlu bir ədəbiyyatşünas və ədəbi tənqidçi nüfuzu qazanmaqdaydım. Uğurlu bir ədəbiyyatşünas taleyim də ola bilərdi, lakin bunu da başladığımız mübarizə yoluna qurban verdim. Peşmançılıq duyğusu keçirməyin heç nəyi dəyişməyəcəyini bilirəm. Bu bir tale işidir və əslində millətə xidmət istəyi əsas götürüləndə elmi adlar, müxtəlif akademik titullar mənasını itirir.

Unudulmaz yolçuluqlar, fərəhli işlər sona çatanda nə qədər sevinəsən, rahatlaşsan da, amma ürəyinə zərif bir qüssə də yol tapır. İşlərimizin, kitablarımızın sonu olsa da, sözümüzün sonu olmasın!...

Sabir RÜSTƏMXANLI

İOHAN VOLFQANQ HÖTE

ŞƏRQ-QƏRB DİVANI

HÖTE VƏ “ŞƏRQ-QƏRB DİVANI”

İki əsrdən artıqdır ki, insanlıq dahi alman şairi, dramaturqu və alimi İohan Volfqanq Hötenin sözünün sehrindədir.

O, dostu Şillərlə birlikdə, klassik alman ədəbiyyatının ən parlaq nümunələrini yaratmışdır və dünya ədəbiyyatına yön verən, əsərləri ilə bəşəriyyətin yaddaşında iz açmış nəhəng qələm sahiblərindən, ölməz fikir adamlarından biridir.

Hötenin “Faust” əsəri Homerin “İlliada” və “Odisseyə”sı, Esxilin “Zəncirlənmiş Prometey”i, Xəyyamın “Rübailər”i, Nizaminin “Xəmsə”si, Dantenin “İlahi Komediya”sı, Füzulinin “Leyli və Məcnun”u, Mövlanənin “Məsnəvi”si, Servantesin “Don Kixot”u kimi bəşər mədəniyyətinin ən parlaq incilərindəndir, dünyada ən çox oxunan, ən çox tamaşaya qoyulan fikir və söz möcüzələrindəndir.

Höte 1749-cu ildə, Frankfurtda varlı bir ailədə anadan olmuşdur. İxtisasca hüquqşünas idi. Uzun illər yüksək dövlət vəzifələrində çalışmışdı. Təbiət elmləri üzrə alim olmaqla yanaşı, istedadlı rəssam idi. Lakin o, ilk növbədə şair və dramaturq kimi şöhrət qazanmışdı. “Gənc Verterin iztirabları” adlı ilk romanı ilə Avropa romantizmini ən uca zirvəyə yüksəltmişdir.

Höte Azərbaycanda da yaxşı tanınır və sevilir. Dünyaca məşhur olan “Faust” faciəsi dilimizə tanınmış şair Əhməd Cəmil tərəfindən uğurla tərcümə edilmişdir.

Şairin “Şərq-Qərb” nəşriyyatında 2010-cu ildə “Dünya ədəbiyyatı klassikləri” silsiləsindən buraxılmış iri həcmli bircildliyinə “Faust”dan əlavə, Çərkəz Qurbanlının tərcüməsində “Gənc Verterin iztirabları” romanı və şeirləri salınmışdır. Şeirləri dilimizə Ələmdar İsa və Həmid Arzulu çevirmişlər.

Mənim dahi alman şairinin yaradıcılığı ilə tanışlığım yeniyetməlik illərimdən, daha dəqiq desəm “Gənc Verterin iztirabları” romanından başlanır.

Əsər məni heyran qoymuşdu və uzun müddət onun təsirindən çıxıb bilməmişdim. Sonralar öyrəndim ki, romantik sevgi ədəbiyyatının bu parlaq nümunəsi nəşr olunandan sonra Almaniyada və bütün Avropada gəncləri öz təsiri altına alıb; “Verter sindromu” o qədər geniş yayılıb ki, özlərini ona bənzədən gənclər arasında intihar halları cəmiyyətdə ciddi çaşqınlıq yaradıb və nəticədə roman qadağan edilib, kitabxanalardan yığışdırılıb...

Uğursuz sevginin dərdləri ilə yoğrulmuş romanı oxuyarkən bizim də yaşımızın qanadlı, romantik çağıydı, cavabsız sevgi və ya cəmiyyətdəki hər bir ədalətsizlik bizi də ağlasığmaz fədakarlıqlara səsləyirdi, başqa yol tapılmayanda intihar asan çıxış yolu kimi görünürdü.

Romanın rəngli karandaşlarla işarələdiyim cümlələrinə, abzaslarına gənclik həyatımın və duyğularımın üzbəüz şəkli kimi baxır və kitabı dostlarıma, yaşlılarıma oxutdurmağa çalışırdım. Təəssüf ki, o illərdə dünya klassiklərinin dilimizə çevrilən və rayonlarımıza gələn əsərlərinin sayı o qədər də çox deyildi. Əlimə keçən və məni heyrləndirən əsərləri barmaqla saymaq olardı: Bayronun mövzusunu Şərqdən almış poemaları, Lermontovun “Zəmanəmizin qəhrəmanları”, Qonçarovun “Adi əhvalat”, R.Taqorun “Bağban”, Hötenin “Gənc Verterin iztirabları”, Servantesin “Don Kixot”, L. Tolstoyun “Hacı Murad” əsərləri... Öz ədəbiyyatımızdan M.S.Ordubadinin “Qılınc və Qələm” və Mirzə İbrahimovun “Gələcək gün” romanları... Sonralar minlərlə kitab oxusam da uşaqlıq və gənclik illərində əlimə keçən bu əsərlərin təsiri azalmayıb və görürəm ki, elə o vaxtın seçimi yanlış deyilmiş.

“Gənc Verterin iztirabları”nı Höte 1774-cü ildə yazmışdı. Cəmi üç ay ərzində yazılan məktub-romanda əslində müəllif özünün yaşantılarını, 22 yaşındaykən, 1772-ci ilin 9 aprelində bir məclisdə

tanış olduğu Şarlotta Buffa duyduğu heyranlığı qələmə almışdır. O vaxt Şarlotta (əsərdə Lotta) 19 yaşındaydı və özündən 11 yaş böyük olan Kestnerlə nişanlı idi. Bir il sonra Şarlotta ilə Kestner evlənilər və Höte Vetzlardan çıxıb gedir.

Roman nəşr olunar-olunmaz “Verter alovu” bütün Avropanı sarmışdı.

Bu, Hötenin öz tutuşduğu eşq atəşiydi və maraqlıdır ki, bu atəş onun ömrünün sonunadək sönmədi.

“Şərq-Qərb divanı”nı isə İohan Volfqanq Höte 65 yaşında yazmışdır. “Gənc Verterin istirabları”nın Almaniyada fırtına qopartdığı çağlardan 40 il keçmişdi, lakin müdrik şairin “Divan”ı da 25 yaşında yazdığı faciəli eşq romanından fərqlənməyən cılığın bir gənclik heyranlığı və qeyri-adi bir sevgidən doğulmuşdu. Bunun əsas nədəni dahi şairin bu yaşda qırx il öncə olduğu kimi dəlicəsinə eşqə düşməsi, ona xüsusi rəğbəti olan, bankir Villemerin gözəl xanımı Marianne von Villemerlə rastlaşması və ilk tanışlıqdanca bir könüldən-min könülə ona vurulması idi. Ölüm gününədək, yəni 1832-ci ilədək ara vermədən çalışan, axtaran, öyrənən, yazan böyük şair, həm də bir sevgi dahisi idi; ixtiyar yaşında da gənclik ruhunu qoruyurdu və sevdii gənc qız da onu cavabsız qoymamışdı.

Teatr cəmiyyətinin rəhbərlərindən olan bankir Villemer hələ 12-13 yaşlarında olan Marianneni bir teatr qrupunda görəncə, anasına pul verərək, övladlığa götürmüş və sonra dul qalanda fikrini dəyişərək öz övladlığı ilə evlənmək qərarına gəlmişdi. Şair tam bu ərəfədə bir gəzintidə görmüşdü qızı. Sonra bankirin dəvətini qəbul edərək, 1814-cü ilin sentyabrında bir həftəliyə Obermaynda, Mayn çayının sahilindəki bağ evində onların qonağı olmağa razılıq vermişdi, lakin bu qonaqlıq beş həftə çəkmişdi. Şairin hər gün 2-3 şeir yazdığı xoşbəxt günləriydi!... Burda ürəyi elə bir atəşlə dolmuşdu ki, qısa müddətdə “Divan”ın ilk yüz şeirini yazmışdı. Taleyin Höteyə hazırladığı başqa bir sürpriz isə 29 yaşlı gənc və son dərəcə gözəl xanımın həm də istedadlı bir şairə olması idi və o, şairin atəşin misralarına eyni dərəcədə səmimi şeirlərlə cavab verirdi.

Araşdırıcıların gəldiyi nəticəyə görə, “Divan”ın “Züleyxanə” bölümündə Züleyxa adından yazılmış şeirlərinin bir hissəsi məhz Mariannəyə məxsusdur.

Şair ilhamı vulkan kimi bir-birindən gözəl şeirlər püskürürdü. Bu şeirlərin Şərq ruhu ilə yoğrulması, Şərq poeziyasına heyranlıqla yazılması isə o ərəfədə Hafiz Şirazi divanının Hötenin əlinə keçməsi və Hammerin tərcümə etdiyi bu ikicildlikdən günlərlə ayrılı bilməməsi idi. Hafiz lirikası onu ovsunlamışdı. Gənc yaşlarından Şərqlə, İslam aləmi ilə, Doğunun böyük şairlərinin əsərləri, Quran-i Kərim və Məhəmməd peyğəmbərin həyatı ilə maraqlanan, Avropa üçün sirli və romantik bir aləm olan Osmanlı dövlətinin mədəni sərvətlərinə xüsusi bir sevgi ilə yanaşan Höte Hafiz lirikasından da Mariannenin gözəlliyindən odlandığı kimi duyğulanmışdı.

Höteyə qədər Şərqlə Qərbin dialoqu çox mərhələlərdən keçmişdir: Səlib savaşılarından Volterin Məhəmməd peyğəmbərə həqarətlə yazılmış pyesinə qədər. Lakin maarifçilik dönməsi Avropanın gözü-nü açdıqca tədricən Şərqə münasibət də dəyişilməyə başladı. Özəlliklə Osmanlı həyat tərzindən gələn mövzular, türk ruhu Avropada uzun müddət bütün böyük sənət adamlarının rəsm, musiqi, səhnə əsərlərinə, ədəbi əsərlərə hakim olmuşdur

XVIII əsr Almaniyasında Şərq ədəbiyyatına və İslam aləminə marağın artması nəticəsində almanlar Məhəmməd peyğəmbərin həyatı, İslam mədəniyyəti, Qurani-Kərim və Şərqlə bəzi böyük şairlərinin əsərləri ilə tanış olmaq imkanı qazanmışdılar.

Osmanlı İmperatorluğu Şərqlə Qərb arasında ən böyük körpü idi. Daha doğrusu, bir müddət Avropanın gözündə Şərq elə Osmanlı İmperatorluğundan, Şərq xalqları da türklərdən ibarət idi. Şərqi və İslam aləmini dərk etmək üçün səyahətlər uc-uca calanır; İstanbulla gələn böyük elçilər və diplomatlar əllərinə keçən bütün dəyərli əlyazmalarını, kitabları Avropaya daşıyırlar.

Marko Poladan başlayaraq Şərqə səyahət edən, Şərq haqqında yazan və gündoğan ölkələrinin ədəbi abidələrini Avropa dillərinə

çevirən bütün səyyahların, diplomatların, mütərcimlərin əsərləri ilə Höte yaxından tanışdır. Lakin onlardan ikisi böyük şairə daha çox təsir göstərmişdir: Vyanalı şərqsünas Joseph Freiherr von Hammer-Pisqall (Cozef Hammer) və Henrich Friedrich von Diez (Fridrix Dits). Höte Hafizin alman dilinə tərcüməçisi Hammer haqqında yazırdı ki, bu nəcib adama nələr borclu olduğumu bu kiçik kitabım (Doğu-Batı Divanı) ortaya qoymaqladır.

Türk mədəniyyətinin Avropada tanıtılmasında və sevilməsində xüsusi rolu olan Dits də Şərqi tanımaq və duymaq baxımından Höteyə yaxından kömək göstərmişdir.

“Divan”da adı keçən bir çox şəxslər və hadisələr haqqında bilgiləri şair məhz Ditsin sayəsində əldə edə bilmişdir.

1785–1791-ci illər arasında İstanbulda Prussiya səfiri olaraq çalışan Dits burada türkcə, farsca, ərəbcə xeyli qiymətli əlyazması toplamışdır. İstanbulda yaşadığı illərdə türkləri çox sevmiş və hətta Avropaya döndükdən sonra da türk adətlərinə uyğun yaşamaqda davam etmişdir. Onun on yeddi min kitabı arasında türkcə əlyazması xüsusi yer tuturdu. Qayğıyla qoruduğu 835 nadir əlyazmasından biri də Azərbaycan ədəbiyyatının şah əsəri olan “Kitabi-Dədə Qorqud”dur.

Böyük şairi təsirləndirən türk ədəbi inciləri arasında Molla Nəsrəddin (Xoca Nəsrəddin) lətifələri də xüsusi yer tuturdu. Bu lətifələrlə onun tanışlığı da yenə Ditsin xidməti sayəsində mümkün olmuşdur.

“Kitabi-Dədə Qorqud” da, Şərqi böyük şairlərinin divanları da Avropaya bu yollarla daşınmışdı. Buna görə Avropanı söyməli, yoxsa öyməliyik? Bu, mübahisəli məsələdir, lakin reallıq budur ki, bir çox məşhur əsərlərin, yeganə və ya nadir nüsxələri məhz Avropaya gətirilərək hifz edilmişdir. Gətirilməsə taleyi necə olacaqdı, demək çətindir.

Höte “Şərq-Qərb divanı”nda öz sevgisinə həm də Doğuya olan böyük heyranlıq və sayğısını qatmışdır.

Bu qədər qeyri-adi ovqatla, böyük eşqlə yazılmış və alman dilinin bütün zənginliyi ilə bəzənmiş şeirləri tərcümə etməyin nə qədər məsuliyyətli və çətin bir iş olduğunu söyləməyə ehtiyac qalmır. Höte özü usta bir tərcüməçi idi, bununla belə orijinalın bütün gözəlliyini qorumağın mümkünlüyünə inanmır və tərcüməyə yalnız orijinala marağı artırdığına görə qiymət verirdi. Məncə, bu söz-də məqsəd tərcümə işinin nə qədər böyük məsuliyyət tələb etdiyini diqqətə çatdırmaq olmuşdur.

Bu gün dünya xalqları arasındakı ilişkileri ədəbi-bədii tərcümələrsiz təsəvvür etmək mümkün deyil və uğurlu tərcümələrin sayı da getdikcə artır.

“Şərq-Qərb divanı” dahi şairin “Faust”dan sonra ən böyük əsəridir.

Bütün ömrü boyu həyatın mənasını, insanın rahat və hərr yaşamasının yollarını arayan, yaradanla yaradılmış arasındakı ilişkilər, yaşam və ölüm, cənnət və cəhənnəm, sevgi və ayrılıq haqqında düşünən, insan oğlunu savaştan, kindən uzaqlaşdırıb əbədi dəyərlərə yönləndirməyə çalışan, sözün və ilhamın qüdrəti ilə zamana hökm etməyə can atan şair Avropanın inqilab və savaş çirkablarında çəşib qaldığı dövənlərdə üzünü Doğuya tutur, Şərq ölkələri ona daha cazibədar görünür.

Avropanın dünyanı kəşf və dərk etməsi ilə başlayan maarifçilik, dirçəliş, intibah davam etməkdə idi.

Qərb səyyahlarının hər səfəri Avropaya dünya haqqında yeni bilgiler və yeni sürprizlər gətirirdi.

Şərq poeziyasının Tanrı ilə insanı bir görən, zərrəni kainatda, kainatı zərrədə dərk etməyə çalışan, sevgini dünyanın məhvəri sayan, kamilliyin yolunu ağılda və mədəniyyətdə görən böyük ruhu Höteni sehləmişdi.

Hafiz onun gözündə bütün Şərq poeziyasının simgəsi idi; ona, Nizami Gəncəviyə müraciətlə Avropada cavabını tapmadığı sualları çözməyə çalışırdı. Onlardan böyük insan sevgisini, humanizmi,